

Kritisk politisk etik

CARL-HENRIC GRENHOLM

Carl-Henric Grenholm är professor emeritus i etik vid Uppsala universitet.

carl-henric.grenholm@teol.uu.se

Har moraliska överväganden någon relevans för politiska aktörers handlande? Kan etisk reflektion ge någon vägledning för politiskt beslutsfattande? I nutida politisk teori möter man oftast två skilda svar på dessa frågor. Många omfattar en ”politisk moralism”, som går ut på att sådana ideal som frihet och rättvisa bör läggas till grund för politiskt handlande. Men denna ståndpunkt ifrågasätts av en ”politisk realism”, som förnekar att politiken kan underställas moralen. Politik präglas av maktkamp och intressemotsättningar, därför kan inte etiken ange villkoren för hur den ska bedrivas.¹

En av dem som argumenterat för en sådan politisk realism är den brittiske moralfilosofen Bernard Williams (1929–2003). I sin bok *In the Beginning Was the Deed* riktar han skarp kritik mot den politiska moralismen och dess idé att politiken skulle vara ett slags tillämpad etik. Detta är att missuppfatta både politikens innebörd och etikens uppgift, menar han. Politiska aktörer är varandras opponenter. De har motstridiga intressen och låter sig inte styras av moraliska hänsyn. Dessutom är inte etikens uppgift att ge praktisk vägledning för vårt handlande. Moralisk praxis föregår alltid den etiska reflektionen. Därför bör vi föredra en politisk realism.²

¹ Denna artikel är en reviderad version av den föreläsning som författaren höll i samband med att han blev jubeldoktor vid Uppsala universitet i maj 2024.

² Bernard Williams, *In the Beginning Was the Deed. Realism and Moralism in Political Argument*, Princeton 2008, 3ff, 12ff, <https://doi.org/10.1515/9781400826735>. Se även Edward Hall, *Value, Conflict, and Order. Berlin, Hampshire, Williams and the Realist Revival in Political Theory*, Chicago 2020, <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226718453.001.0001>.

Har Williams rätt? I min bok *Kritisk politisk etik* hävdar jag att frågan om etikens relevans för politiken är mer komplicerad än vad han gör gällande. Det är inte bara två olika alternativ som står mot varandra. I stället visar jag att vi kan konstruera fyra olika teorier som vi måste förhålla oss till. Till att börja med bör vi skilja mellan *politisk realism* och *politisk cynism*. Den politiska realismen menar att politik präglas av maktkamp, men den hävdar ändå att moralen sätter vissa ramar för politiska aktörers handlande. Den politiska cynismen förnekar däremot att moralen överhuvudtaget har någon relevans för politiken.

Alternativet till dessa två teorier är inte heller bara en *politisk moralism*. Denna ståndpunkt går ut på att moralen har relevans för politiken och att etikens uppgift är att ge vägledning för hur politiska aktörer bör handla. Men det finns en fjärde teori som hävdar att etiken ska nöja sig med att kritiskt granska den politiska makten. Detta hindrar inte att moralen borde ha relevans för politiken, men etiken ska inte fungera som politisk rådgivning. Denna teori kallar jag för en *kritisk politisk etik*.

I min studie ger jag en kritisk analys av alla dessa fyra skilda teorier om relationen mellan etik och politik. Dessa ger skilda svar på två frågor: (1) Vilken betydelse bör moraliska överväganden ha för politiska aktörers handlande? (2) Vilken relevans bör etiken – som en teoretisk reflektion över moralen – ha för det politiska livet? Hur teorierna förhåller sig till dessa frågor har i hög grad att göra med hur de förstår moralens innebörd och etikens uppgift. Men avgörande är också hur de förstår politikens karaktär och människans natur.³

Den politiska cynismen

Det är sålunda fyra teoretiska modeller om politik och moral som jag rekonstruerat och analyserat i min studie. Den första kallar jag för *politisk cynism*. Enligt denna teori har moralen inte alls någon relevans för politiken. Moraliska krav kan bara ställas på enskilda individer, men däremot inte på stater och andra politiska aktörer. Politiken kännetecknas nämligen av antagonism, en motsättning mellan vän och fiende, och därför är det inte relevant att åberopa moralprinciper och moraliska ideal som stöd för politiskt handlande.

En politisk cynism av detta slag omfattas av den belgiska statsvetaren Chantal Mouffe (f. 1943), som är professor i politisk teori i London. Hon menar att den liberala idén att moraliska ideal bör läggas till grund för politiskt handlande vilar på en bristande förståelse för vad som kännetecknar

³ Carl-Henric Grenholm, *Kritisk politisk etik. Om moralens betydelse inom politiken*, Uppsala 2024, 23ff.

politik. Begreppet ”det politiska” anger enligt Mouffe vad som är utmärkande för den politiska sfären, och detta är enligt henne en antagonistisk dimension som innebär en möjlighet till konflikt mellan vänner och fiender. Till skillnad från vad liberaler hävdar betyder detta att politiken står helt utanför moralen.⁴

Eftersom det politiska alltid har en antagonistisk dimension förhåller det sig enligt Mouffe så att politiska beslut till skillnad från moraliska val rymmer ett element av makt och våld, som aldrig kan elimineras. Medan etiken handlar om ”det ovillkorliga” gäller det i politiken alltid att fatta beslut under osäkerhet. Detta betyder att relationen mellan etik och politik måste förstås på ett annat sätt än inom den liberala traditionen. Inom liberalismen finns en tendens att förvandla politik till etik, eftersom demokratin uppfattas innebära en rationell deliberation i syfte att uppnå konsensus. Men politiken får inte på detta sätt underordnas moralen, menar Mouffe, eftersom det politiska definieras av möjligheten till antagonism och fiendskap.⁵

Inom det politiska finns sålunda enligt Mouffe inget utrymme för moraliska kalkyler. Det är en sfär som genom sin antagonistiska karaktär är helt annorlunda än etiken. Detta hindrar inte att det enligt Mouffe finns vissa ideal som bör realiseras genom kollektivt handlande. De viktigaste av dessa är frihet och jämlikhet. Men det originella med Mouffe är att hon hävdar att jämlikhet och frihet inte ska förstås som moraliska värden eller principer. Moralerna gäller nämligen enligt henne enbart handlingar som utförs av individuella aktörer och inte principer för kollektivt agerande. Jämlikhet och frihet måste därför förstås som politiska principer som inte har moralisk karaktär.⁶

En liknande politisk cynism möter hos den tyske rättsfilosofen Carl Schmitt (1888–1985), som skrev sina viktigaste arbeten under 1920- och 1930-talen och som i hög grad influerat Mouffes tänkande. I sin uppmärksammade skrift *Der Begriff des Politischen* gör han en skarp skillnad mellan politik, ekonomi, moral och estetik som olika sfärer av det mänskliga livet. Varje sfär vilar på sina egna slutgiltiga distinktioner, vilket betyder att moralen saknar relevans för de andra sfärerna. Den distinktion som politiska handlingar kan hänföras till är inte den mellan gott och ont, utan skillnaden

4 Chantal Mouffe, *Agonistics. Thinking the World Politically*, London 2013, 17. Chantal Mouffe, *On the Political*, London 2005, 8ff.

5 Chantal Mouffe, *The Democratic Paradox*, London 2000, 129f, 132f. Mouffe, *Agonistics*, 15–18.

6 Chantal Mouffe, *The Return of the Political*, London 2005, 35f, 52f, 56f, 112f. Chantal Mouffe, *The Democratic Paradox*, 122f, 134f.

mellan vän och fiende. Det politiska ska därför förstås som ett amoraliskt maktspel och får inte förvandlas till etik.⁷

Carl Schmitts teori om det politiska har blivit mycket uppmärksammas inom nutida politisk teori och föremål för skilda tolkningar. Inte bara hans förståelse av begreppet ”det politiska” utan också hans teori om statens suveränitet och hans så kallade ”politiska teologi” har diskuterats ingående bland såväl statsvetare och idéhistoriker som teologer. Skilda bedömningar har därvid också gjorts av hans betydelse som rättsfilosof för den tyska nationalsocialismen. Vad gäller frågan om relationen mellan etik och politik är det dock tydligt att Schmitt omfattar den ståndpunkt jag kallar politisk cynism. Den skarpa motsättning mellan vänner och fiender som är utmärkande för den politiska sfären innebär att moraliska överväganden saknar relevans i detta sammanhang.⁸

Carl Schmitts uppfattning att moralen inte hör hemma inom det politiska kan vi kalla för en amoralitetstes. Den innebär att moralen inte får sätta några gränser för politiska aktörers handlande. Visserligen talar Schmitt i en uppsats från 1930-talet om ”statens etik”, men detta handlar inte om att ställa moraliska krav på staten eller andra politiska aktörer. I stället handlar det om att det är önskvärt med en stark stat som kan förvänta sig att enskilda medborgare håller sig med vissa normer och värderingar, vilka upprätthåller folkets homogenitet. Framför allt ska den enskilda lyda politiska auktoriteter. Men staten själv är inte underställd några moraliska normer. Den är suverän.⁹

Det finns flera invändningar som kan riktas mot den politiska cynismen. En är att denna teori förenas med en problematisk förståelse av politikens innebörd. Uppfattningen att det som ska utmärka det politiska är motsättningen mellan vän och fiende riskerar medföra en brutalisering av politiken, som ytterst banar väg för militära konflikter och öppet krig mellan olika politiska aktörer. Den är också svår att förena med ett demokratiskt ideal, som går ut på att behandla även meningsmotståndare som jämlikar och bemöta varandra med respekt. Målet för politiken bör vara fredlig samlevnad trots pluralism och intressemotsättningar.

7 Carl Schmitt, *Der Begriff des Politischen. Text von 1932 mit einem Vorwort und Drei Collarien*, Berlin 2015, 19f, 22f, 25ff.

8 För diskussionen om Schmitts teori se exempelvis Hjalmar Falk, *Det politisk-teologiska komplexet. Fyra kapitel om Carl Schmitts sekularitet*, Göteborg 2014. Se även Johan Tralau (red), *Thomas Hobbes and Carl Schmitt. The Politics of Order and Myth*, New York 2011.

9 Carl Schmitt, ”Ethic of State and Pluralistic State”, i Chantal Mouffe (red.), *The Challenge of Carl Schmitt*, London 1999, 195f, 204ff. Schmitts teori om statens suveränitet framställs i Carl Schmitt, *Politische Theologie. Vier Kapitel zur Lehre von der Souveränität* [1922], Berlin 2015, 13ff.

En annan invändning är att den politiska cynismen hör samman med en människosyn som är alltför pessimistisk. Carl Schmitt hävdar att människan är ond av naturen, att alla människor är ofullkomliga och onda som vargar. Därför behövs en stark stat och en suverän ledare för att skydda dem mot den förstörelse som deras ondska kan medföra. Men enligt min mening är det som utmärker människan snarare hennes ambivalens. Visst har vi en tendens att sätta våra egna intressen i första hand, men vi har också en förmåga att göra det goda och främja andra människors bästa. Därför har också var och en kapacitet att bidra till utvecklingen av den gemenskap hon är en del av. Som medborgare är vår uppgift att i en demokrati ta ansvar för utformningen av det samhälle vi lever i. Medborgarens uppgift är inte bara att blint lyda den suveräna staten och den politiska maktens auktoritet.

Av dessa skäl menar jag att den politiska cynismen och dess amoralitetstes bör avvisas. Moraliska krav bör ställas inte enbart på enskilda individer utan också på politiska aktörer. Detta har också att göra med moraliska omdömens universaliserbarhet. Sådana centrala moralprinciper som den om alla människors lika värde eller den om att det goda bör fördelas rättvist gäller universellt för alla handlingssubjekt i alla tänkbara mänskliga sammanhang. Till moralens karaktär hör att den är universell i denna mening. Därför är politiken inte en sfär av det mänskliga livet som står utanför moralen.

Den politiska realismen

Den andra teori som jag analyserar i min studie är den *politiska realismen*. Detta är en teori som givits skilda utformningar och tolkats på högst olika sätt. Vanligen innehåller den både en uppfattning om vad som i allmänhet kännetecknar politisk aktivitet och en idé om vilka slags moraliska krav som kan ställas på politiska aktörer. Som en deskriptiv teori hävdar den att politisk aktivitet faktiskt präglas av strävan efter att erhålla makt, att utöka sin makt och att manifestera sin makt. Politik kännetecknas också av motsättningar mellan olika sociala gruppers egenintressen. Normativt menar teorin att moralen bör sätta vissa ramar för politiken, men däremot kan man inte ställa samma moraliska krav på politiska aktörer som på enskilda individer. Till teorin hör en etisk dualism, enligt vilken det är andra moraliska normer och ideal som gäller inom politiken än dem som gäller inom privatmoralen.

Den politiska realismen utvecklas framför allt inom det forskarämne som brukar benämnas internationella relationer. Där handlar den i första hand om vilka faktorer som är avgörande för staters utrikespolitik och relationen mellan olika nationalstater. Den "neorealism" som utvecklas av Kenneth Waltz (1924–2013) har kommit att få stor betydelse inom nutida teoribildning, där fokus i allmänhet ligger vid ett mer empiriskt inriktat studium

av hur olika stater interagerar med varandra i strävan att värna om sin egen säkerhet, sin makt och sina nationella intressen. I min studie avgränsar jag mig dock till den "klassiska realism" som framför allt utformats av den amerikanske statsvetaren Hans J. Morgenthau (1904–1980), som var professor vid universitetet i Chicago i mitten av 1900-talet.¹⁰

När Morgenthau skriver om relationen mellan etik och politik så intresserar han sig inte enbart för utrikespolitik och internationella relationer. Hans tes är att även inrikespolitik präglas av maktkamp och intressekonflikter. I sin inflytelserika bok *Politics Among Nations* formulerar han sex principer för politisk realism som har både deskriptiv och normativ karaktär. Morgenthau menar att politiken är en autonom sfär för mänskligt handlande som kännetecknas av att olika aktörer är inriktade på att värna om sina intressen, definierade i termer av makt. Det omedelbara målet för politiska aktörer är alltid att uppnå, bevara eller utöka sin makt.¹¹

Till skillnad från den politiska cynismen hävdar Morgenthau att politiskt handlande har moralisk betydelse, även om det också finns en spänning mellan politik och moral. Moralen bidrar till de yttersta mål som politiska aktörer har för sitt agerande, den bidrar till att utforma politiska ideologier som politiker kan hänvisa till för att legitimera sitt handlande, och den sätter vissa ramar och begränsningar för politiska aktörers strävan efter makt. Samtidigt menar Morgenthau att det finns en spänning mellan de absoluta krav som moralen ställer på människan och vad som är möjligt att uppnå i det politiska livet. I en värld där politiken är en kamp för att bevara och utöka makt får vi nöja oss med att politiker i bästa fall är rationella konsekvensetiker och väljer det minst onda. Inom politiken gäller en annan moral än den ideala.¹²

Den politiska realismen hör sålunda samman med en dualistisk tes, enligt vilken kriterierna för en korrekt politisk handling är andra än de etiska kriterier som gäller inom privatmoralen. En sådan etisk dualism är tydlig hos den amerikanske teologen och socialetikern Reinhold Niebuhr (1892–1971), som i sin bok *Moral Man and Immoral Society* driver tesen att en skarp skillnad måste göras mellan individers och sociala gruppers moraliska bete-

10 En klagörande analys av skillnaden mellan klassisk realism och neorealism ger Nicholas Rengger i Michael C. Williams (red), *Realism Reconsidered. The Legacy of Hans Morgenthau in International Relations*, Oxford 2010, 120f, <https://doi.org/10.1093/oso/9780199288618.001.0001>. Se även Terry Nardin, "The New Realism and the Old", *Critical Review of International Social and Political Philosophy* 20:3, 2017, <https://doi.org/10.4324/9781351168762-4>, samt Terje Rasmussen, *Political Legitimacy. Realism in Political Theory and Sociology*, London 2022, <https://doi.org/10.4324/9781003242536>.

11 Hans J. Morgenthau, *Politics Among Nations. The Struggle for Power and Peace*, New York 2006, 5ff, 29.

12 Morgenthau, *Politics Among Nations*, 12, 29f, 97ff, 233ff. Christoph Frei, *Hans J. Morgenthau. An Intellectual Biography*, Baton Rouge 2001, 222ff.

enden. Enskilda individer kan vara moraliska i den meningen att de beaktar andra intressen än sina egna, men detta är betydligt svårare för sociala grupper. Den kollektiva egoismen är starkare än den individuella och därför kommer politik alltid att vara en maktkamp som styrs av ekonomiska intressen.¹³

Den slutsats som Niebuhr drar av denna deskriptiva realism är att det råder vad han kallar en ”konflikt” mellan etik och politik. Han omfattar en etisk dualism som går ut på att det moraliska ideal som gäller för enskilda individer är ett kärleksideal, som kräver fullständig osjälviskhet, medan det högsta moraliska idealet för sociala grupper i stället är rättvisa. För den enskilde gäller kravet på en självutgivande kärlek, men detta ideal gäller inte i det politiska livet eftersom mänskliga gruppers själviskhet är oundviklig. I politiken får man nöja sig med rättvisa. Detta är en etisk dualism som påminner om den som hör samman med Luthers tvåregementslära och hans idé att jag har andra plikter som person än dem som gäller i mitt ämbete.¹⁴

Det finns starka skäl som talar för den politiska realismen som en deskriptiv teori. Morgenthau och Niebuhr visar på ett övertygande sätt att politik ofta kännetecknas av maktkamp och intressemotsättningar, och moraliska överväganden tycks ofta spela en liten roll för politiska beslut. Detta gäller inte bara internationell politik utan också den politik som bedrivs inom skilda nationalstater. Inte desto mindre finns det också starka invändningar mot den politiska realismen som en normativ teori. Framför allt menar jag att den dualistiska tesen bör avvisas. Den moral som gäller inom politiken ska inte vara någon annan än den som gäller i relationen mellan enskilda. De normer och moralprinciper som gäller inom individualetiken är också giltiga för politiska aktörer.

Ett argument mot den etiska dualismen är att det är ett logiskt misstag att sluta från en deskriptiv realism till en uppfattning om vilken roll moralen bör spela inom politiken. Detta är vad jag kallar ”det realistiska misstaget”. Från en beskrivning av den begränsade roll moralen faktiskt har för politiska aktörer följer inte slutsatsen att moralen också bör ha en begränsad roll i politiken. Vi måste nämligen skilja mellan deskriptiv analys och normativ teori. Enskilda individers moral är ofta nog så bristfällig, men av detta drar vi inte slutsatsen att det är fel att ställa moraliska krav på dem. På motsvarande sätt märker vi att politiska aktörer ofta prioriterar den egna gruppens

¹³ Reinhold Niebuhr, *Moral Man and Immoral Society. A Study in Ethics and Politics* [1932], Louisville 2013, xxix, xxxff.

¹⁴ Niebuhr, *Moral Man and Immoral Society*, 257f, 267f, 271ff. Carl-Henric Grenholm, *Tro, moral och uddlös politik. Om luthersk etik*, Stockholm 2014, 63ff.

intressen. Men av detta följer inte att det är andra moraliska krav som bör gälla inom politiken än för enskilda individer.¹⁵

En annan invändning mot den politiska realismen är att dess etiska dualism medför en personlighetssplittring, därigenom att vi uppmanas att följa vissa normer i ett sammanhang och andra normer inom andra mänskliga sfärer. Men vår strävan som människor bör vara att bli integrerade personligheter, vilket förutsätter att vi söker följa samma grundläggande moralprinciper oavsett i vilken sfär av det mänskliga livet vi befinner oss. Dessa principer kan tillämpas på olika sätt i olika sammanhang, men omfattar vi exempelvis en människovärdes-princip och en rättvis princip så bör dessa gälla universellt. Som Alasdair MacIntyre (f. 1929) framhåller är integritet en central dygd som vi som moraliska agenter bör eftersträva. Det betyder att stå fast vid våra etiska övertygelser oavsett vilken social roll vi spelar. Därför bör vi acceptera en monistisk tes, enligt vilken samma moraliska krav bör ställas på politiska aktörer som på enskilda individer i deras relation till andra enskilda.¹⁶

Den politiska moralismen

Den tredje teorin om relationen mellan etik och politik är den *politiska moralismen*. Denna teori är enligt min mening att föredra framför både den politiska cynismen och den politiska realismen. Den hävdar att moralen bör ha relevans för politiska aktörers handlande, liksom i allmänhet att samma moralprinciper som gäller för enskilda bör gälla i det politiska livet. Dessutom hävdar teorin att etiken kan ge direkt vägledning för politiska aktörers handlande och för utformningen av politiska institutioner.

En av de mer uppmärksammade företrädarna för en sådan politisk moralism är den amerikanske filosofen John Rawls (1921–2002). I sin bok *Political Liberalism* diskuterar han frågan om vilka moraliska normer som kan läggas till grund för utformningen av politiska institutioner i ett välordnat samhälle som är pluralistiskt i den meningen att där finns olika religiösa, filosofiska och moraliska åskådningar. Rawls menar att vi i ett sådant pluralistiskt samhälle kan komma överens om en gemensam uppfattning om rättvisa som reglerar hur samhället ska utformas så att alla personers frihet och jämlikhet respekteras. Vi kan uppnå vad han kallar ”en överlappande konsensus”, som innebär att medborgare med skilda religiösa och filosofiska åskådningar enas om vad rättvisa innebär. Det är då fråga om en politisk uppfattning om rättvisa, som anger hur institutioner i en konstitutionell de-

¹⁵ En liknande kritik av den etiska dualismen möter i Malte Jacobsson, *Om statsmoral. Är staten bunden av individualmoralens regler?* [1925], Stockholm 1973, II, 75.

¹⁶ Alasdair MacIntyre, *Ethics and Politics. Selected Essays, Volume 2*, Cambridge 2007, 190ff.

mokrati ska utformas. Den kan stödjas utifrån skilda livsåskådningar, men samtidigt ska vi inte direkt hänvisa till dessa åskådningar när vi deltar i den offentliga politiska debatten.¹⁷

I det offentliga rummet ska medborgarnas argumentation i stället föras i enlighet med vad Rawls kallar ”det offentliga förnuftet”. Detta offentliga förnuft anger vilka slags skäl som medborgare ska ange för att berättiga sina ställningstaganden i grundläggande politiska frågor. När politiska aktörer argumenterar för sina politiska uppfattningar ska de anföra sådana skäl som kan godtas av alla förnuftiga medborgare, oberoende av deras livsåskådning, menar Rawls. Därför ska vi inte hänvisa till våra skilda religiösa övertygelser eller andra livsåskådningar när vi i det offentliga rummet argumenterar för våra ställningstaganden. För att alla förnuftiga medborgare ska kunna förstå och acceptera våra skäl ska vi i stället hänvisa till den uppfattning om rättvisa som det råder en överlappande konsensus om.¹⁸

Den politiska liberalismen hos Rawls är ett tydligt exempel på en sådan politisk moralism som hävdar att etiken kan ge direkt vägledning för hur grundläggande politiska institutioner ska utformas. Men den politiska moralismen kan utformas på olika sätt. Intressant nog förekommer andra varianter av en politisk moralism bland sådana politiska filosofer som brukar kallas ”kommunitarianer”. Flera av dessa har riktat kritik mot den individualistiska människosyn och den etiska universalism som de menar utmärker liberalismen. De har också kritiserat den liberala idén om statens etiska neutralitet och teorin om en överlappande konsensus. Men inte desto mindre hävdar de att etiken ska läggas till grund för politiken.¹⁹

En av de kommunitarianska filosofer som förespråkar en variant av politisk moralism är MacIntyre. I likhet med Rawls menar han att moralen ska ge direkt vägledning för politiskt handlande. Men det är då inte bara principer om rättvisa som kan ge denna vägledning. Han tänker sig inte heller att vi i ett pluralistiskt samhälle kan uppnå en överlappande konsensus om vad som är rättvist. Enligt MacIntyre bör även uppfattningar om det goda livet utgöra skäl för politiska ställningstaganden. Den sociala gemenskapen ska hållas samman av en gemensam vision om det goda samhället. Detta gäller i synnerhet inom små lokala gemenskaper.²⁰

MacIntyres politiska moralism hör samman med en helt annan etisk teori

17 John Rawls, *Political Liberalism. Expanded edition*, New York 2005, 3f, 9ff.

18 Rawls, *Political Liberalism*, 212ff, 220–225, 247ff.

19 För skillnaderna mellan liberalism och kommunitarianism, se Will Kymlicka, *Contemporary Political Philosophy. An Introduction*, Oxford 2002, 208ff, samt Rainer Forst, *Contexts of Justice. Political Philosophy beyond Liberalism and Communitarianism*, Berkeley 2002, 48ff, 88ff. Jfr Michael J. Sandel, *Public Philosophy. Essays on Morality in Politics*, Cambridge 2005, 101ff, 113ff, 122ff, 147ff.

20 MacIntyre, *Ethics and Politics*, 5f, 16f, 35ff, 39.

än den som förespråkas av Rawls. Han avvisar en kantiansk rättviseteori och argumenterar i stället för en dygdetik i aristotelisk tradition. Den centrala etiska frågan gäller enligt honom vilka mänskliga karaktärsegenskaper som är goda. Avgörande för hur vi förstår det goda mänskliga livet är enligt MacIntyre de skilda gemenskaper och olika traditioner som vi som enskilda utgör en del av. Varje individ ingår i vissa gemenskaper, såsom familjen, en församling och ett lokalsamhälle, och dessa är avgörande för hur hon förstår det goda livet.²¹

Den vikt som MacIntyre tillmäter dessa gemenskaper hör hos honom samman med en speciell förståelse av politik och ett speciellt perspektiv på demokratins innebörd. Han menar att de krav som utifrån dygdetiken kan ställas på politiska strukturer ska uppfyllas av små lokala gemenskaper på en nivå mellan nationalstaten och kärnfamiljen. Inom nationalstaten råder intressekonflikter och ojämna maktfördelning, och där kan vi inte uppnå någon samsyn om det gemensamma goda. Däremot kan vi uppnå en enighet om det goda livet i små lokala gemenskaper som hushåll, jordbrukskooperativ, grannskapsområden och småstäder. Statens uppgift är därför att värna om dessa lokala gemenskapers självstyre. I likhet med nyliberalismen tycks MacIntyre förordas en minimal stat och en långt gående decentralisering av den politiska makten.²²

Den politiska moralismen hävdar med rätta att moraliska överväganden bör ha relevans för politiska aktörers handlande, men inte desto mindre finns det två allvarliga invändningar mot denna teori. En är att teorin förenas med en förståelse av politik som är alltför idealistisk. Enligt den politiska moralismen kännetecknas politik av ett samarbete mellan olika medborgare i ett samhälle i syfte att uppnå rättvisa eller det gemensamma goda. Inom ramen för detta samarbete är det också möjligt att nå en konsensus om rättvisans innebörd eller om vad som är gott. Men som den politiska realismen visat kännetecknas politik i hög grad också av maktkamp och skarpa intressemotsättningar mellan olika sociala grupper. Detta medför att vi i allmänhet har högst olika förståelser av vad rättvisa innebär, och att det även inom sådana lokala gemenskaper som MacIntyre intresserar sig för ofta råder konflikter och motsättningar. Konflikterna i samhället är heller inte bara orsakade av en oenighet i moraliska frågor. Politiska aktörer är varandras opponenter i den meningen att de har skilda ekonomiska intressen, och därför inte låter sig övertygas av moraliska argument.²³

²¹ Alasdair MacIntyre, *After Virtue. A Study in Moral Theory*, London 1987, 146ff, 204ff, 218ff.

²² MacIntyre, *Ethics and Politics*, 131–135, 209ff, 213ff, 220ff.

²³ Som redan nämnts är detta också en av de invändningar som Williams riktar mot den politiska moralismen i sin bok *In the Beginning was the Deed. Realism and Moralism in*

Den andra invändningen är att den politiska moralismen förenas med en problematisk förståelse av etikens uppgift. Den hävdar att etiken kan ge direkt vägledning för politiska aktörers handlande och för utformningen av politiska institutioner. Det betyder att etikens uppgift inte bara är att utforma etiska teorier och formulera moralprinciper utan också att ge råd om hur dessa teorier och principer kan tillämpas när vi som politiska aktörer funderar över inriktningen av välfärdspolitik, biståndspolitik eller miljöpolitik. Men problemet är att etikern i sådana frågor om tillämpningen av normativa moralprinciper inte har någon särskild kompetens. Här behövs också insikter av annat slag – inte minst kunskaper inom ekonomi, sociologi och statsvetenskap – liksom förståelse för skilda sociala gruppers olika intressen. Det är också orealistiskt att tänka sig normativa etiska teorier som ett slags premisser utifrån vilka det är möjligt att sluta sig till vilka handlingar politiska aktörer bör utföra. Som Williams framhållit kommer praxis före teorin, i den meningen att moraliskt handlande föregår den etiska reflektionen. Etiken kan kritiskt granska praxis, men den kan inte ge konkreta förslag till vad som bör göras.²⁴

En kritisk politisk etik

Min slutsats baserad på dessa överväganden är att den teori om etik och politik som är att föredra är en fjärde teori, som jag kallar för en ”kritisk politisk etik”. Enligt denna teori har moralen i hög grad relevans för politiken i den meningen att moraliska överväganden bör läggas till grund för politiska aktörers handlande. Däremot är det inte en uppgift för etiken, som en teoretisk reflektion över moralen, att ge direkt vägledning för vilka politiska ställningstaganden dessa aktörer bör göra. Dess uppgift är i stället att kritiskt granska den politiska makten och rådande institutioner. Etisk teori kan ge ramar och spelregler också för politiskt berättigande, och kan därmed erbjuda ett perspektiv för hur vi bör förstå demokratins innebörd. Dessutom är en grundläggande moralprincip, som bör beaktas i den politiska etiken, den om att alla människors värdighet bör respekteras i lika hög grad. Denna princip ska framför allt förstås som en ansats för en kritisk granskning av politiska aktörers handlande.

En teori av detta slag utformas av Jürgen Habermas (f. 1929), som varit professor i filosofi och sociologi vid universitetet i Frankfurt, och som är den ledande forskaren inom vad som brukar kallas kritisk teori. Habermas menar att moralfilosofin inte kan ge några substantiella bidrag till moralens innehåll och därmed inte heller någon direkt politisk vägledning. Däremot

Political Argument, 12ff.

²⁴ Bernard Williams, *In the Beginning Was the Deed. Realism and Moralism in Political Argument*, 24ff.

kan etiken bidra med en teori om hur vi kan gå till väga för att berättiga normer, det vill säga hur vi rationellt kan argumentera för och emot moraliska omdömens giltighet. Teorin anger vad Habermas kallar en diskursetisk procedur för prövning av normers giltighet som också ger vägledning för hur vi ska förstå politisk demokrati. Genom att klargöra under vilka villkor deltagare i en praktisk diskurs kan berättiga handlingsnormer skapar diskursetiken förutsättningar för en kritisk samhällsteori. Etiken anger inte vilka politiska beslut som ska fattas, men den ger oss en formell ansats för kritisk granskning av politisk praxis.²⁵

Habermas utformar en diskursetik som anger hur vi ska gå tillväga för att avgöra om ett moraliskt omdöme är giltigt eller inte. Den grundläggande idén bakom denna teori om moraliskt berättigande kallar han för ”den diskursetiska principen” (D). Den går ut på att en norm som är giltig ska kunna godtas av alla berörda när de deltar i en praktisk diskurs, det vill säga en rationell argumentation för och emot normens giltighet där alla som är berörda deltar. I denna praktiska diskurs ska alla deltagare följa en regel för praktisk argumentation som Habermas kallar för ”universaliseringsprincipen” (U). Detta är en moralprincip som anger att alla berörda frivilligt ska kunna acceptera konsekvenserna av att normen universaliseras för att normen ska vara giltig. Detta är möjligt om ett allmänt handlande i enlighet med normen får sådana konsekvenser som kan antas tillgodose alla berördas intressen.²⁶

Denna diskursetik ligger till grund för Habermas teori om vilket slags demokrati som är önskvärd. Han argumenterar för vad han kallar en ”deliberativ demokrati”, där alla berörda är delaktiga i den politiska viljeformeringen genom att delta i den offentliga politiska diskursen. Inte bara inom moralen utan också inom politiken bör gälla en diskursprincip, enligt vilken handlingsnormer ska berättigas i en praktisk diskurs där alla berörda deltar, och där det inte finns några begränsningar av vilka slags argument som får framföras. En väl fungerande demokrati möjliggör delaktighet för alla medborgare, vilket förutsätter en självständig offentlig sfär för politisk deliberation, där alla medborgare kan delta i den process som leder fram till att politiska förslag utformas. I denna process deltar de genom en rationell argumentation där det enbart är argumentens styrka som avgör.²⁷

25 Jürgen Habermas, *Moral Consciousness and Communicative Action*, Cambridge 2007, 211. Jürgen Habermas, *Justification and Application. Remarks on Discourse Ethics*, Cambridge 1995, 175f.

26 Habermas, *Moral Consciousness and Communicative Action*, 65ff, 93.

27 Jürgen Habermas, *Between Facts and Norms. Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy* [1997], Cambridge 2019, 107ff, 170f, 174ff, 179f.

Diskursetiken och teorin om deliberativ demokrati har blivit föremål för en ingående kritisk granskning inom senare politisk teori. Framför allt har invändningar riktats mot att målet för den praktiska diskursen skulle vara att uppnå konsensus, och många har framhållit att den offentliga sfären rymmer en större mångfald och fler konflikter än vad Habermas tidigare tänkte sig. Sådana politiska teoretiker som Bonnie Honig (f. 1959), Wendy Brown (f. 1955) och Mouffe har menat att politiken är agonistisk och konfliktorienterad, vilket försvårar möjligheterna till en demokratisk deliberation. Därför förordar de en agonistisk demokrati, där motsättningarna mellan skilda sociala grupper blir tydligare.²⁸

Denna kritik har medfört en avsevärd vidareutveckling av den kritiska teorin. En av dem som bidragit till denna är den feministiska etikern Seyla Benhabib (f. 1950). Till skillnad från Habermas menar hon att målet för den praktiska diskursen inte behöver vara att uppnå konsensus om ett visst moraliskt innehåll, eftersom enbart konsensus inte kan vara ett kriterium på att en norm är giltig. Hon kritiserar också Habermas formulering av universaliseringsprincipen och menar att den kan ersättas med två moralprinciper som anger spelregler för hur vi ska förhålla oss till varandra i den praktiska diskursen. Den ena är en princip om universell moralisk respekt, vilken innebär att alla berörda ska respekteras som samtalspartners i diskursen. Den andra är en princip om egalitär reciprocitet som går ut på att alla som deltar i den praktiska diskursen har samma rätt att yttra sig och att initiera nya ämnen för samtalet.²⁹

En annan politisk filosof som vidareutvecklat kritisk teori är Rainer Forst (f. 1964), som är professor i politisk teori i Frankfurt. Han argumenterar för en moralisk konstruktivism, som i flera avseenden överensstämmer med diskursetiken hos Habermas. Men i likhet med Benhabib betonar Forst att konsensus inte är ett nödvändigt kriterium på en giltig norm. I stället anger han två formella kriterier för sådana skäl som är godtagbara för att ett berättigande av en norm ska vara adekvat. Det ena är en princip om reciprocitet, som innebär att ingen får ställa moraliska krav som hon inte medger att andra ställer. Det andra är en princip om generalitet, som betyder att de skäl

28 Se om denna kritik: Bonnie Honig, *Political Theory and the Displacement of Politics*, New York 1993; Bonnie Honig, *Public Things. Democracy in Disrepair*, New York 2017, <https://doi.org/10.5422/fordham/9780823276400.001.0001>; Mark Wenman, *Agonistic Democracy. Constituent Power in the Era of Globalisation*, Cambridge 2013, <https://doi.org/10.1017/cbo9780511777158>, 28ff; Terje Rasmussen, *The Internet Soapbox. Perspectives on a Changing Public Sphere*, Oslo 2016, 35ff, <https://doi.org/10.18261/9788215027180-2016>.

29 Seyla Benhabib, *Situating the Self. Gender, Community and Postmodernism in Contemporary Ethics*, New York 1992, 29, 31f, 34f, 37f. Seyla Benhabib, *The Claims of Culture. Equality and Diversity in the Global Era*, Princeton och Oxford 2002, 11ff, <https://doi.org/10.1515/9780691186542>.

som anförs för normativ giltighet ska kunna godtas av alla berörda. För att en norm ska vara giltig ska den kunna stödjas av skäl som uppfyller dessa två kriterier. Men dessa kriterier utgör enligt Forst också formella krav på ett politiskt berättigande. För att en politisk norm ska vara berättigad får detta inte ske under former som strider mot människovärdesprincipen och kriterierna reciprocitet och generalitet. På så sätt utgör etisk teori enligt Forst också en ansats för kritisk granskning av politiska maktstrukturer.³⁰

Det är en kritisk politisk etik av detta slag som jag själv argumenterar för. Samtidigt menar jag att den diskursetiska teori som Habermas och Forst föreslår kan vidareutvecklas och preciseras. Den etiska teori jag försvarar är en etisk konstruktivism, som förstår både normer och värdeomdömen som sociala konstruktioner. Våra uppfattningar om vad som är rätt och gott är konstruerade av människor i ett samspel som äger rum i bestämda sociala och kulturella kontexter. Moraliska omdömen är enligt min mening varken sanna eller falska, men de kan vara mer eller mindre rimliga. För att avgöra om de är giltiga eller inte är det emellertid inte tillräckligt att pröva dem utifrån en kantiansk universaliseringsprincip. Ett giltigt moraliskt omdöme ska också stämma överens med våra erfarenheter och uppvisa logisk koherens med våra övriga moraliska omdömen.³¹

Denna etiska teori behöver kompletteras med en normativ etisk modell som är mer utvecklad än den som Habermas och Forst förespråkar. I likhet med dessa kritiska teoretiker argumenterar jag för en kantiansk etik, enligt vilken människovärdesprincipen är ett grundläggande kriterium på en rätt handling. Denna princip hävdar att en handling är rätt om och enbart om den uttrycker respekt för alla människors lika värdighet. Detta är enligt min tolkning en jämlikhetsprincip, som innebär att varje människa ska behandlas med lika hänsyn och respekt. Den tar sig uttryck i uppfattningen att alla människor har lika rättigheter, men den utgör också ett starkt skäl för att vi bör eftersträva rättvisa. Som den amerikanska politiska teoretikern Nancy Fraser (f. 1947) påvisat har rättvisan åtminstone tre dimensioner vilka alla bör beaktas. Den handlar om lika fördelning av resurser, men den handlar också om erkännande av olika minoritetsgrupper. Dessutom handlar rättvisa om representation, vilket kan uppnås genom en radikal demokrati där alla medborgare är delaktiga.³²

30 Rainer Forst, *The Right to Justification. Elements of a Constructivist Theory of Justice*, New York 2014, s 19 ff, 48 ff, 214, 217 ff. För en kritisk diskussion av Forsts konstruktivism, se exempelvis Andrea Sangiovannis bidrag till Rainer Forst, *Justice, Democracy and the Right to Justification. Rainer Forst in Dialogue*, London 2014, s 31 f, <https://doi.org/10.5040/9781472544735>.

31 Se även Carl-Henric Grenholm, *Etisk teori. Kritik av moralen*, Lund 2014, 272ff.

32 Nancy Fraser, *Justice Interruptus. Critical Reflections on the "Postsocialist" Condition*, New York 1997, 11ff, 15f. Nancy Fraser, *Scales of Justice. Reimagining Political Space in a*

En kritisk politisk etik av detta slag hör samman med en bestämd förståelse av den vetenskapliga etikens uppgift. I likhet med Williams menar jag att etikens uppgift inte är att föreskriva hur vi bör leva utan att kritiskt granska den konventionella moralen. Som etiker sitter vi inte inne med någon särskild kunskap som kan läggas till grund för vårt handlande, men vi kan bidra till en rationell prövning av skälen för och mot olika moraluppfattningar. Enligt den etiska konstruktivism som jag förordar finns det inga moraliska sanningar och i olika kontexter har vi olika uppfattningar om hur moraliska omdömen ska berättigas. Därför bör vi som etiker avstå från att ge direkta anvisningar om hur människor bör leva.³³

Däremot ska etiken, som ett kritiskt tänkande över moralen, inta ett kritiskt förhållningssätt till skilda moraluppfattningar och ingalunda ta den rådande moralen för given. Den ska studera och reflektera över skilda moraliska ställningstaganden, undersöka vilka argument som ligger till grund för dessa och bidra till att problematisera konventionella normer och värderingar. På motsvarande sätt menar jag att uppgiften för en kritisk politisk etik är att kritiskt granska rådande politiska institutioner och de överväganden som ligger till grund för politiska aktörers handlande. Den kritiska politiska etiken granskar vilken roll moraliska överväganden spelar i dessa sammanhang och prövar rimligheten hos de normer som politiska aktörer åberopar.

Den kritik som Williams och andra riktat mot den politiska moralismen är i hög grad berättigad. De som menar att etiken kan ge direkt vägledning för politiskt handlande har en alltför idealiserad bild av både politikens och moralens karaktär. Men alternativet till moralisk moralism är inte bara politisk realism eller en politisk cynism, som avstår från att ställa moraliska krav på politiska aktörer. Alternativet är en kritisk politisk etik av det slag jag föreslagit. Denna teori avstår från att ge direkt politisk vägledning, men den vidhåller att moralen har relevans för det politiska livet. En central uppgift för etiken är att påvisa när politiska aktörers handlande står i direkt konflikt med sådana moralprinciper som den om alla människors lika värdighet och kravet på rättvisa. ▲

SUMMARY

This article gives a critical analysis of four different theories on the relationship between politics and morality. One is political cynicism, according to which the political sphere has nothing to do with morality. A second theory is political realism, which argues that the moral norms that

Globalizing World, New York 2010, 6, 14ff, 17ff, 58f.

³³ En liknande uppfattning utvecklas i Bernard Williams, *Ethics and the Limits of Philosophy*, London 1987, 17, 72ff, 152ff, 156ff, 170ff.

are relevant in politics are different from those valid for the relationship between individual persons. The third theory is political moralism, according to which moral considerations should have a direct impact on the actions of political agents.

The author is critical towards all of these three theories and is arguing in favor of what he calls a critical political ethics. According to this theory moral considerations should have a greater impact in politics than they usually have today. However, the role of ethics is not to give direct political guidance. Rather, its task is to give a critical examination of those in political power from a moral perspective. The starting point for such a critical approach should be an ethical constructivism as well as a principle of human dignity and a theory of justice. This is a position inspired by philosophers in the tradition of critical theory, such as Jürgen Habermas, Seyla Benhabib and Rainer Forst.